

ЕМОЦІЙНА СКЛАДОВА СУСПІЛЬНИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ (НА ПРИКЛАДІ СТАНОВЛЕННЯ МАЙДАНУ)

Стаття присвячена аналізу ролі емоційної складової в процесах соціальних змін. На основі аналізу результатів якісного дослідження розкривається перетворення емоційної енергії в соціальні дії, які стають рушійною силою соціальних змін. Вплив емоційної складової розкривається на прикладі становлення специфічного соціального утворення – Майдану, проаналізовано емоційну природу його перетворення з суб'єкта соціального переживання на суб'єкт соціальної дії.

Статья посвящена анализу роли эмоциональной составляющей в процессах социальных изменений. На основе анализа результатов качественного исследования раскрывается преобразование эмоциональной энергии в социальные действия, которые становятся движущей силой социальных изменений. Влияние эмоциональной составляющей раскрывается на примере становления специфического социального образования – Майдана, проанализирована эмоциональная природа его превращения из субъекта социального переживания в субъект социального действия.

The paper analyzes the role of emotional component in the processes of social changes. Based on the results of a qualitative study, the author reveals the process of transformation of emotional energy into social actions, which become a driving force of social changes. The effect of emotional component is revealed as exemplified by formation of such a specific social organization as Maidan; the emotional nature of its transformation from the subject of social feelings into the subject of social action.

Ключові слова: соціальні настрої, соціальна ситуація, соціальні зміни, масові емоційні стани.

Ключевые слова: социальные настроения, социальная ситуация, социальные изменения, массовые эмоциональные состояния.

Keywords: social mood, social situation, social change, mass emotional states.

Значною мірою процеси дослідження суспільства визначаються тими змінами, які характеризують сам суспільний розвиток. Здавалося б, проблема масових рухів (у тому числі їх емоційної складової) має радше цікавити істориків соціології. Вона потрапляє до сфери наукових інтересів у середині ХІХ ст. насамперед під впливом Великої французької революції, коли на зміну ідеям епохи Просвітництва, які акцентували увагу на ролі індивідуального суб'єкта, приходять уявлення про суб'єкт колективний (народ, маси), виникає концепт “колективного індивіда”, а з ним і контівський концепт суспільства як “Великої Істоти”, або спенсерів “політичний агрегат”, одиницями якого є люди.

Саме тоді масоподібні соціальні явища починають розглядатися як важливий чинник суспільного розвитку, вплив масових дій на хід історії стає чи не центральною проблемою історичних і соціальних досліджень. Відповідно актуалізується і увага до психологічної складової цих процесів. Історія людства розглядається як “історія людського духу” (В.Вундт), виникають концепти “народного духу”, “ментальності”, “колективних уявлень”. Теоретично усі вони тяжіють до ідей О.Конта, про те, що різним типам суспільства відповідають різні форми мислення, і порівняльне вивчення різних типів суспільств невіддільно від порівняльного вивчення колективних уявлень, які панують у цих суспільствах. Виникає концепт колективної свідомості, яка скеровує дії колективного суб'єкта, але не усвідомлюється ним самим. Водночас як елемент цього складного утворення починають розглядатися емоції та соціально-психологічні стани.

Для теоретиків ХІХ – початку ХХ ст. (Г.Лебон, Е.Дюркгейм, В.Парето, Ф.Тьоніс, Г.Зіммель, Ч.Кулі та ін.) емоції та почуття мають власну пояснювальну цінність і розглядаються як важливий чинник соціальних відносин. Проте М.Вебер, акцентувавши ідею раціоналізації, започатковує перегляд ролі емоційного чинника в соціальних процесах, а Т.Парсонс, акцентувавши “афективну нейтральність” сучасного соціального розвитку, фактично протиставляє

іраціональність емоцій раціональності інструментальних дій. І хоча дослідження емоційної складової соціальних взаємодій не припинилося, проблематика ця мігрує в соціології до мікросоціального рівня (Дж.Хоманс, І.Гофман та ін.).

Початок 80-х років ХХ ст. ознаменований відродженням інтересу до емоційної складової життя в усіх гуманітарних науках. Актуалізується інтерес до цього напрямку досліджень у психології, культурології, антропології, філософії і, безумовно, у соціології. У 1984 р. створюється міжнародна асоціація по вивченню емоцій, головною метою якої якраз і стає організація міждисциплінарного підходу до дослідження емоцій. У соціології розвиваються нові концепції емоційності та раціональності в межах спочатку мікро-, а потім і макросоціологічних підходів. Серед першого напрямку можна назвати такі головні роботи, як “Соціально-інтеракціоністська теорія емоцій Т.Кемпера, “Кероване серце” А.Хохшильда, “Про розуміння емоцій” Н.Дензіна. Серед макропідходів слід виділити працю Дж.Барбалета “Емоція, соціальна теорія та соціальна структура: макросоціологічний підхід”. Досить важливими для соціологічних розвідок є і напрацювання в суміжних сферах. Насамперед слід згадати теорію Н.Фриджде, найбільш повно викладену в його відомій праці “Емоції”. За Фриджде, один із законів виникнення емоцій пояснює їх появу не стільки реакцією на сприятливі чи несприятливі умови, скільки з актуальними чи очікуваними змінами умов. Тобто чим більше змін, тим сильніші емоції.

І тут ми повертаємося до початку наших міркувань, пов’язаних із незатребуваністю сучасною соціологією проблематики масоподібних соціальних явищ взагалі і масових емоційних переживань зокрема. Хоча, здавалося б, для соціології соціальних змін теза про емоційну природу реакції на очікувані зміни умов мала б стати однією з ключових у формуванні нових пояснювальних підходів. Проте поки що суспільствознавці майже не звертають уваги на емоційну складову суспільних перетворень. Наприклад, аналіз змісту політологічних журналів Великої

Британії та США, в яких категорії “настрої”, “емоції”, “емоційна/психологічна/соціальна атмосфера/клімат” згадувалися разом зі словами “суспільство”, “нація” або “країна”, виявив, що частка таких статей протягом усього ХХ ст. коливається у межах 1–3%. Водночас на кожну статтю із згадуванням настроїв чи емоцій припадало близько 20 статей, в яких використовувалися виключно інституціональний або раціональний підходи [1].

У процесі нашого дослідження спробуємо не лише показати, як саме очікування змін спричиняє емоційний вибух мас, а й розглянемо перетворення емоційної енергії в соціальні дії, які і стають рушійною силою соціальних змін. Для цього насамперед визначимося із взаємовідносинами між поняттями “соціальні настрої”, “соціальна ситуація” та “соціальні зміни”.

У сучасному соціологічному контексті поняття “соціальний настрій” застосовується досить широко, але часто втрачає свій первинний зміст, і хоча заявляється спочатку як стан емоційного переживання, в процесі дослідження часто поступово і непомітно підміняється поняттям соціальне самопочуття [2]. Для розведення цих станів доцільно застосувати поняття *соціальна ситуація*. Ми поділяємо думку Дж.Барбалета, який висловив припущення, що оскільки емоція існує не просто як “внутрішній стан індивідуальних осіб”, а “у взаєминах між індивідами та між індивідами та їх соціальними ситуаціями”, ситуацію, в якій вона переживається, “можна концептуалізувати як аспект самої емоції” [3, с. 67, 80].

Концептуально важливим для нашого дослідження є також визначення того, хто може розглядатися як *суб’єкт соціального настрою*. До суб’єктів соціального настрою можна віднести досить широке коло учасників соціально-історичного процесу, починаючи з особистості й закінчуючи такими соціальними і політичними інститутами, як партії, держава, суспільство. Суб’єктами соціального настрою можуть бути і суспільні інститути, і виробничі організації, і всілякі соціальні групи і об’єднання, включаючи і тимчасові, епізодичні, ситуативні угруповання. Кожен

із цих суб'єктів, виражаючи свою активність, характеризується особливостями, що втілюються в індивідуальному, груповому і масовому соціальному настрої.

Нарешті, останнім важливим теоретичним моментом є з'ясування впливу емоційної складової на поведінку. На нашу думку, класична соціологічна інтрига, згідно з якою існує незбагнений розрив між тим, що люди говорять, і тим, що вони потім роблять, який свого часу був позначений Лап'єром за допомогою формули “атитюди проти дій”, можна спробувати розплутати за допомогою визначення ролі емоційної складової в процесі суспільних перетворень.

Отже, емоційна складова в сучасних українських трансформаціях буде розглянута нами в ситуації відмови від підписання угоди з ЄС. Суб'єктом соціального настрою виступатиме Майдан, а перетворення атитюдів у вчинки під впливом емоційного чинника розглянемо на прикладі становлення Майдану як суб'єкта дії. Як основний емпіричний матеріал використано стенограми 6 фокус груп та 4 глибинних інтерв'ю, проведених на Майдані 9–12 грудня 2013 р. Для того, щоб окреслити ситуацію, переживання якої породило потужний емоційний сплеск, ми звернулися до ЗМІ, які кожного дня відбивають картину подій у новинах. Загальний фон суспільних настроїв можна певним чином відтворити, спираючись на анонси топ-новин дня. Як досліджуваний матеріал використано анонси новин однієї з провідних медіагруп країни “1+1”¹.

Отже, анонси ТСН о 19.30. Почнемо з 20 листопада 2013 р., дня напередодні оголошення рішення про відмову від підписання асоціації з ЄС. Судячи з анонсу, в країні взагалі нічого не відбувається. Головна новина – “збірну України з футболу зустрів лише один уболівальник”, далі “штраф за їзду в нетверезому стані сягатиме 8 тисяч гривень” і “відео хабарництва викликало скандал у Харкові”. І на цьому затишному тлі 21 листопада 2013 р. вибухає топ-новина – “Україна не підписала угоду про асоціацію”

¹Анонси представлено на сайті <http://tsn.ua/vypusky/tsn>

й одразу фіксується емоційний вибух – “рішення уряду шокувало Європу і українців”. Далі йдуть не менш шокуючі пояснення: “МВФ вимагає майже вдвічі підвищити тарифи за газ і опалення” і вказівка на те, куди тепер зміщується центр подій – “борці за євроінтеграцію попрямували до Вільнюса”. 22 листопада 2013 р. – головне в країні – погода: “не менше тижня Україну накриватиме дощами і мокрим снігом”, асоціація хвилює переважно львів’ян: “у Львові вимагають відставки уряду і підписання угоди про асоціацію з Європою”, і нарешті перша згадка про Майдан – “кількість прихильників євроінтеграції нестримно зростає на Майдані”. 23 листопада 2013 р. відчувається поступове зменшення інтересу до теми. У порядку анонсування Голодомор – “Україна вшанувала пам’ять жертв Голодомору”, доля відомого боксера – “олімпійський чемпіон Усик з родиною потрапив у ДТП в Сімферополі”, ну і як новина третього ешелону – “на головній площі столиці не вщухає акція на підтримку євроінтеграції”.

Але в неділю 24 листопада 2013 р. стає зрозуміло, що не лише не вщухає, а навпаки, сильнішає: “Акції на підтримку підписання угоди про асоціацію з Євросоюзом по всій країні і за кордоном, нова можлива дата підписання угоди, наслідки економічного тиску з боку Росії та інше”. Стає очевидно, що напруження зростає і 25 листопада 2013 р. майже очікувана топ-новина – “Звернення Президента до українського народу”, а далі знову-таки “ситуація на площі й Євромайдані столиці та в обласних центрах” і перший дзвіночок посилення протистояння – “підвищення сили з боку правоохоронців”. Звернення не заспокоїло і 26 листопада 2013 р.: “Студенти замість пар пішли на акції на підтримку євроінтеграції”, знову підсилюємо тиск – “способи боротьби з мітингами і протестуючими” і знову гарант пояснює – “нове інтерв’ю Януковича”. Наступного дня, 27 листопада 2013 р., повторення поясненого всім, хто не зрозумів з першого разу – “Янукович пояснив, коли Україна повернеться до підписання асоціації”, уточнення силового варіанта – “за побиття беркутівців свободівцям загрожує 7 років в’язниці”, і знову-таки це когось хви-

лює тільки в певних місцях – “у Львові школярі та матері з немовлятами приєдналися до акції на підтримку євроінтеграції”.

Нарешті, 28 листопада 2013 р. ніби б фінальна крапка – “перші заяви у Вільнюсі”, хтось ще хвилюється – “події на Євромайдані”, але далі в анонсі “жахливе ДТП на Буковині”, “нові штамки грипу”, “ексклюзивне інтерв’ю від Леха Валенси”. Медіа потроху входять у нормальну колію новин. Наступного дня, 29 листопада 2013 р. Євромайдан все ще в тренді – “новий огляд подій і настрої на Євромайданах”, але далі все своєю чергою: “вбивство інкасаторів заради 300 тисяч гривень”, “вилучення мічених грошей Нацбанком без відшкодування”, “вирок міліціонерам у Брадіївській справі”. Очевидно, що напруженість спадає, новини повертаються до звичного формату. І як очікуваний фінал 30 листопада 2013 р. те, що вже сходило нанівець, влада захотіла закінчити ефектно. Головна новина – “керівник столичної міліції наказав зачистити площу і зараз не рекомендує людям спускатися на Майдан” і далі ще не зовсім зрозуміла реакція, з одного боку, “міжнародне співтовариство гостро відреагувало на нічні події в Києві”, з другого – “налякані люди ховаються в Михайлівському соборі”. Очевидно, що емоційна складова є суттєвою складовою подій, причому добре прочитуються два головні почуття – обурення і страх. І незрозуміло, що саме стане ключовим. Нарешті, 1 грудня 2013 р. стає зрозуміло, що страх поступився гніву. Виходить у ефір спецвипуск ТСН про Євромайдан: “Розвиток бурхливих подій на Банковій”, “Звільнення Майдану Незалежності від міліції”, “Приєднання керівників Польщі до мітингувальників і інше”. Відтоді Майдан надовго стає головною ареною подій в країні і центром продукування та формування суспільних настроїв.

Навіть короткий опис динаміки подій дає можливість виокремити два періоди протестної активності, пікові сплески якої зафіксовані 24 листопада та 1 грудня. Фокус-групові дискусії дали можливість виокремити ключові емоційні підвалини виходу на Майдан, що нерозривно

пов'язані зі змінами переживань, які фіксувалися мірою розвитку ситуації протистояння. Отже, головні обґрунтування виходу, які спиралися на емоційні переживання та оцінки, можна підсумувати так.

У найширшому сенсі йдеться про загальне незадоволення владою в цілому. Як зазначив один із респондентів, нас вивів уряд, *“не в смысле вывел на улицу, а в смысле вывел из себя”*². При цьому обґрунтування незадоволеності могло бути зовсім різним, але спільним залишалось відчуття незгоди з існуючим станом речей. В обговоренні звучала відома теза *“верхи не могут, низи не хотят”*. Не обов'язково це незадоволення рефлексувалося в конкретних вимогах, але ця характеристика давала можливість охопити всіх, хто перебував на Майдані. *“Те, кто стоят – не хотят. Может, не четко сформулировали, но не хотят жить, как жили”*.

При цьому міра незадоволеності виявилася настільки високою, що була зруйнована межа опанування внутрішніх емоційних станів, знівельована стримуюча дія терпіння, на яку так довго покладалися, як на характерну рису українців, що підтримує суспільний порядок. Метафори *“вибуху”* та *“переповненої чаші”* виявилися типовими і відтворюваними у всіх фокус-групах. На думку респондентів, вихід якраз і виявився таким масовим через те, що була зруйнована якась умовна межа терпіння. Ситуація вже не сприймалася дискретно. Відбулося її поєднання з попереднім досвідом і стався вибух, про який образно говорили респонденти: *“Это даже не власть, а к бочке пороха поднесли спичку. Всплеск эмоций, которые накапливались. Кто-то продавил и все потекло наружу”*; *“Недовольство накапливалось. Давай потихоньку капать в этот стакан. Когда-то он перельется”*; *“Есть последняя капля, которая переполняет чашу терпения. Вот это была она”*.

Найбільш типовим переживанням виявилось обурення, що виникло внаслідок руйнування очікувань. Для когось

² Під час обговорення учасники фокус-груп спілкувалися як українською, так і російською мовами. Цитати подано мовою оригіналу.

ці очікування мали скоріше характер загальних сподівань: *“Действительно, подписали бы – какой-то шанс, что выльется в лучшую жизнь”*. Інші переживали ситуацію як значуще особистісно. Наприклад, один із респондентів, коментуючи рішення уряду, зауважив, *що воно “обрізає мені можливість вчитися, і набувати професійних знань. Це мене обурило, ми вийшли тоді на Львівський Майдан”*. Відповідно на емоційному рівні відмова від підписання угоди про асоціацію сприймалася як дія, що зачепила особистісну гідність. Характерно, що це відчуття фіксувалося у фокус-групах респондентів старшого віку, як ключове щодо оцінок переживань молоді: *“Покоління зараз 20-річних... просто відчують, що їхню гідність потоптали. Їм говорили одне, а потім роблять інше”*.

Крім самого факту відмови, обурення викликала і форма, в якій це було зроблено. Зокрема, раптовість, що спричинили гостре переживання обманутих сподівань: *“Одной ногой там, сказали, что будут там, и обманули. Обманули потому, что не считают за людей”*. Слід відзначити й те, що рішення про відмову від підписання асоціації, попри намагання влади обґрунтувати його доцільність, сприймалося тими, хто вийшов на Майдан, як волюнтаристське, що підсилювало відчуття попраної гідності: *“Янукович: “Я – батько нації, і знаю, що робити, а ви дурненькі”*.

Отже, перша хвиля активності, пов'язана з відмовою від підписання асоціації, яка набула максимального вияву у виході на Майдан 24 листопада, хоча й містила протестний потенціал, була насамперед виявом прагнення захистити власну гідність, власні очікування щодо покращення у майбутньому. Це визначало і атмосферу Майдану, яка відчувалася почасти навіть як святкова. Як зазначив один із респондентів у групі молоді, *“до “Беркута” это было более такое настроение, классно повисеть”*. Фактично в емоційному сенсі йшлося про втрату певного ідеального орієнтиру, але обставини втрати виступили сильним фрустратором, оскільки шлях до досягнення мети був блокований досить неочікувано і фактично не давав можливості коригувати ситуацію.

І тут можна зробити перші важливі висновки щодо формування Майдану як певного носія і виразника саме цього спектра переживань. Хоча в цей період Майдан ще не став суб'єктом соціальної дії, а був насамперед суб'єктом соціальних настроїв, його становлення досить яскраво репрезентує важливість емоційної складової, яка виявилася при переході до реальних дій не менш значущою, ніж складова раціональна. Часто саме цей імпульс фіксувався учасниками подій як визначальний. Респонденти, які приїхали на Майдан з інших міст, прямо зазначали, що в них було *“все на емоціях”*. І хоча приїзд на Майдан тих, хто вирішив там стояти, був, безумовно, раціональним вчинком, у термінах веберівської типології можна констатувати, що йшлося переважно про ціннісно-раціональні дії. Як сказав один з респондентів, *“мы сделали (это) эмоционально, без ума”*.

Характеризуючи цей період загалом, слід зазначити, що він переважно не оцінювався учасниками обговорення в раціональних координатах, більшість погоджувалася з думкою про те, що *“для народа в целом не стоял ребром вопрос ЕС. Как жизнь или смерть. Вообще, очень мало людей понимают, что такое ЕС, куда, зачем и откуда”*. Проте обговорення показало, що на цьому Майдані з самого початку були і ті, хто заявляв, що *“у меня стоял вопрос ЕС, как жизнь и смерть”*. Частина людей вийшла на Майдан з відчуттям усвідомленого, але при цьому і емоційно забарвленого неприйняття сучасних реалій життя як таких. Причому йшлося про неприйняття порядку, який ґрунтується на можливості маніпулювати законом. Доволі чітко цю позицію висловлено у такому твердженні: *“Мы вышли на Майдан в первую очередь с чувством ярости. Жесткой и неприкрытой... Когда ты едешь в Европу и за границу, смотришь как там люди живут и спокойно ходят по улицам – у них есть порядок, есть закон и все это исполняют. А у нас ты постоянно натыкаешься на эту ситуацию: “Класс, можно не сделать, супер”. И это вызывает ярость”*.

Вихід, мотивований подібним чином, попри всю емоційну насиченість, мав цілераціональну природу, але на той

момент був зорієнтований скоріше на демонстрацію власного неприйняття ситуації, ніж на руйнування існуючого порядку як такого. Водночас носії цієї позиції якраз демонстрували особистісну суб'єктність. Їх присутність на Майдані була актом власного волевиявлення і власного вибору. У термінах Шюца маємо на Майдані класичну пару мотивів. Частина людей пішли не “тому, що” вийшли інші, а “для того”, щоб вони вийшли. Як зазначив один з учасників обговорень, *“я зрозумів, що маю вийти зараз. Якщо вийду я, то вийдуть інші люди. Я пішов, і став ходити на всі ці мітинги... Бачу – люди приєднуються, і став ходити більше”*.

Ця внутрішньо мотивована на дію частина Майдану одразу привносила в його становлення елемент особистісної відповідальності і сприяла його оформленню як самостійного суб'єкта дії. І вона стала осередком, навколо якого і відбувалося групоутворення. Оскільки *“пока никто не выходит, и ничего не происходит, все возмущаются, не знают, что делать, и непонятно, как на это все влиять”*, але коли демонстрація неприйняття набуває наочності й відтворюваності, це стає в тому числі й викликом власній ідентичності. І тоді як реакція виникає відчуття, що *“важно было все это поддержать и довести до конца. И присутствовать. Потому что если ты не присутствуешь, то... несешь ответственность. Если бы все это сошло на нет, то я бы считала себя в том числе виновной в этом”*.

Отже, перший етап перетворення емоційної енергії на соціальні дії, які і стають рушійною силою соціальних змін, може бути охарактеризований як громадянський протест проти того, що в ході обговорення отримало влучну характеристику *“морального насильства”*. Були знівельовані масові очікування щодо соціальних змін на краще. Це сколихнуло потужний емоційний сплеск, ґрунтований на бажанні захистити власну гідність і відчутті обурення.

Радикалізація ситуації була пов'язана з тим, що *“насильство моральне”* заступило *“насильство грубе, фізичне”*. Боротьба за доволі примарні ідеали *“перспективи європейського щастя”* перейшла в суворе відчуття того,

що *“треба захищати своє життя”*. І знову раціональна складова суттєво поступилася емоційній. Добре описала цей процес одна з респонденток: *“Я умом розуміла, що... це такі діти, що пойдуть, і всіх поб'ють без зайвих укусів совісті. Але я розуміла це на певному рівні. Після цих подій я зрозуміла це на емоційному рівні. Одні діти, коли ти знаєш, але не бачиш цього. Другі – коли ти бачиш, і розумієш і відчуваєш це кожним клітинкою свого тіла”*.

На тлі цього загостреного емоційного сприйняття ситуації, яке переважно характеризувалося на усіх фокус-групах як *“шок”*, негативні переживання обурення, не втрачаючи зв'язку з бажанням захистити власну гідність, набувають суттєво іншої модальності. Актуалізується відчуття неадекватності взаємодії влади і громадян і легітимності активного спротиву: *“Коли був розгон 1 числа... у мене (спала) біла пелена на очах. Доколе? Скільки можна це терпіти? Карання взагалі не порівняємо з винною!”* І як результат виникає новий лейтмотив, який і визначив остаточне становлення Майдану не тільки як суб'єкта переживань, а й як суб'єкта дії. Це вимога відповідальності влади, боротьби з її безкарністю, яка не просто усвідомлювалася, а саме переживалася людьми. *“Ця безкарність просто захопила. І вона мене зачепила. Це небезпечне почуття. Я розумію, що з цим потрібно щось робити. Щоб люди розуміли, що будуть відповідати за свої дії... щоб влада була такою, відповідальною за свої дії”*. Як наслідок, те, що було спочатку скоріше маніфестацією громадянської позиції, внутрішньо перетворюється на протистояння. І знову-таки, у потенції, цей новий Майдан вже мав зерна майбутньої радикалізації, оскільки його системотвірним елементом була вимога відповідальності. Доволі тривалий час протистояння утримувалося у мирних рамках – вичікування влади й очікування Майдану. Як і прогнозували учасники фокус-груп на початку грудня, *“теоретично, так можна довго. Власть буде посміятися, Майдан буде розгрупировуватися. Але вибух адміністрації”*

президента никто не пойдёт". Проте оскільки очікування, пов'язані з майбутніми змінами, продовжували залишатися нереалізованими, емоційна напруженість не тільки не зменшувалася, а й наростала. І коли на ще зовсім мирному грудневому Майдані один з учасників фокус-групи сказав, що, на його думку, це *"может вылиться в гражданскую войну"*, він зробив доволі обґрунтоване передбачення подальшого розвитку подій, здійснення якого було, безумовно, не обов'язковим, оскільки потенційно існували інші варіанти розвитку соціальної ситуації, але стало, на жаль, фактично єдиним можливим способом перетворення емоційної енергії Майдану в соціальні дії, спрямовані на руйнування існуючого соціального порядку.

Таким чином, можна констатувати, що повну картину соціальних змін, які наразі переживає українське суспільство, неможливо представити без урахування емоційної складової, яка є важливим елементом становлення специфічного соціального утворення – Майдану. Народжений у процесі вияву масових переживань під впливом емоційного чинника, він поступово з суб'єкта соціального настрою перетворюється на суб'єкт соціальної дії. І хоча емоційна складова дії є значно мінливішою порівняно із складовою раціональною, не можна недооцінювати силу емоційної напруженості, яка в будь-який момент може спричинити вибух активності, що стає короткотривалим, але, можливо, доленосним чинником суспільних трансформацій.

Література

1. Урнов М.Ю. Эмоциональная атмосфера общества как объект политологического исследования / М.Ю.Урнов // *Общественные науки и современность* – 2007. – №2. – С.127–140.
2. Тощенко Ж. Социальное настроение / Жан Тощенко, Сергей Харченко. – М. : ACADEMIA, 1996.
3. Barbalet J.M. Emotion, Social Theory and Social Structure: A Macrosociological Approach / J. M. Barbalet. – Cambridge : Cambridge University Press, 1999.